

VERKIŲ MŪŠIS (1658 10 21)

Antanas Tyla

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius
El. paštas: antanastyla@freemail.lt

IVADAS

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) 1654–1667 m. karas su Rusija, jos kariuomenės iš LDK išvijimas, okupacinio režimo panaikinimas ir LDK administracijos atkūrimas to karo metu nėra nuosekliai tyrinėti. Nėra atskirai tyrinėtas LDK ir Lenkijos karalystės kariuomenių veiksmų prieš Maskvą koordinavimas, bendradarbiavimas. Beveik netirta karo veiksmų, atskirų karo operacijų eiga, mūšiai, kautynės ir jų reikšmė išsilaisvinimo kare. Iki šiol nėra atskirai tyrinėtas ir 1658 m. spalio 21 d. Verkių mūšis tarp LDK kariuomenės ir Rusijos okupacinės kariuomenės.

Istoriografija apie Verkių mūšį apsiriboja trumpu jo konstatavimu aptariant tuo metu Vilniuje vykusias derybas su Rusijos pasiuntiniais, karo su Maskva veiksmus, Vincento Gosevskio biografiją¹. Atsiminimuose ir literatūroje yra daug netikslumų, prasimanymų. Be to, pati mūšio priežastis ir mūšio pasekmės buvo neaiškios. 1940 m. Vincas Trumpa, remdamasis lenkų istoriografija ir rašydamas apie V. Gosevskį, tvirtino: „Pats [V. Gosevskio] patekimas į nelaisvę nėra visai aiškus. Gosiauskis vyko prie Vilniaus deryboms, bet dėl gerai neišaiškintų priežasčių susikirto su Dolgorukio kariuomene ir papuolė į nelaisvę. D[idysis] etmonas P. Sapiega stovėjo irgi netoliese, bet nėjo ginti l[auko] etmono“². Rusų sovietinis istorikas Aleksiejus Malcevas, remdamasis vienpusiškais šaltiniais – rusų karininkų bravūriškais raportais carui, perpasakojo mūšio aprašymą susiedamas jį su rugsėjo 26–spalio 19 d. vykusiomis ir nutrūkusiomis Lietuvos bei Lenkijos komisarų derybomis su Maskva³. A. Malcevas nediskutavo su kitokia nei jo Sergejaus Solovjovo mūšio versija⁴.

¹ V. Trumpa, Paskutiniai V. Gosiausio metai, *Lietuvos praeitis*, Kaunas, 1940, t. I, sąs. I, p. 115; S. Skarbak Kuszczewska, Sprawa śmierci Wincentego Korwin Gosiewskiego podskarbiego wielkiego i hetmana polnego litewskiego, *Alma Mater Vilnensis*, Wilno, 1933, z. 3. Autorė klaidingai nurodo Verkių mūšio datą: J. Wimmer, Przegląd operacji w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660, *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. naukowy J. Wimmer, Warszawa, 1973, s. 197.

² V. Trumpa, Paskutiniai V. Gosevskio metai, p. 115.

³ A. Н. Мальцев, *Россия и Белоруссия в середине XVII века*, Москва, 1974, с. 119–120.

⁴ С. М. Соловьёв, *История России с древнейших времен*, Москва, 1976, т. 6, с. 45.

Šio straipsnio tikslas – ištirti mūšio aplinkybes, karines ir politines jo pasekmes.

Pasiremiant literatūra, memuarais, archyviniais šaltiniais, pavietų seimelių nutarimais ir instrukcijomis, Kristupo ir Mykolo Pacų, V. Gosevskio korespondencija ir kitais šaltiniais sudarytas nors ir nepilnas V. Gosevskio 1656–1662 m. itinerariumas (žr. priedą), padedantis lengviau suprasti jo, kaip karo vado, aktyvumą iki Verkių mūšio.

KODĖL V. GOSEVSKIS ATŽYGIAVO PRIE VILNIAUS?

1658 m. Kurše vyko intensyvūs karo veiksmai su Švedija. Ten buvo sutelktos pagrindinės Lietuvos kariuomenės kairiojo sparno pajėgos, vadovaujamos Lietuvos lauko etmono ir didžiojo iždininko V. Gosevskio. Jis turėjo apie 5000 kariuomenės⁵. Su Maskva 1656 m. lapkričio 3 d. trejiems metams pasirašytos Nemėžio paliaubos ėjo į pabaigą. Rusija pažeidinėjo paliaubas: jos įgulos Vilniuje, Kaune rengė plėšikavimus. Rugsėjo mėnesį rusų vaivada Jurijus Dolgorukis su kariuomene iš Vilniaus nuvyko į Kauną ir iš ten puldinėjo Žemaitiją⁶. Žemaitija buvo pasirengusi – budėjo ir gynėsi⁷, tačiau, kaip iš Kėdainių rašė V. Gosevskis, rusai padarė daug nuostolių: bažnyčios apiplėštos, gyventojai sudeginti⁸. Rusai plėšikavo ir iš Vilniaus, pasiekdami Ukmergę, Anykščius. Lietuvos padėtis pasunkėjo prasidėjus Rusijos ir Švedijos deryboms. 1658 m. gegužės 31 d. buvo nutraukti Švedijos karo veiksmai su Rusija. Deryboms pasibaigus 1658 m. gruodžio 20 d. buvo pasirašyta paliaubų sutartis trejiems metams⁹. Dabar Maskva karines pajėgas galėjo nukreipti prieš Lietuvą. Iškilo naujo puolimo iš Maskvos grėsmė.

1658 m. sausio 15–20 d. Kamenece įvyko Lietuvos senatorių ir pareigūnų pasitarimas. Jame dalyvavo Lietuvos didysis etmonas ir Vilniaus vaivada Povilas Sapiega, Žemaitijos generalinis seniūnas Jurgis Glebavičius, Lietuvos maršalka Kristupas Zaviša, Vitebsko vaivada Vladislovas Valavičius, Smolensko pakamarė Jonas Antanas Chrapovickis¹⁰. Pasitarime buvo išklaustas V. Valavičiaus pranešimas apie kelionę į Varšuvą pas valdovą su siūlymu susirūpinti kritiška Lietuvos padėtimi. Buvo perskaityti valdovo ir Lenkijos arkivyskupo Andėjaus Leščynskio laišakai, tariamasi dėl valdovo šaukiamos konvokacijos Varšuvoje. Konvokacija įvyko vasario 13–kovo 17 dienomis¹¹. Joje svarstytos derybos su Maskva, sudaryta derybų komisija, į kurią buvo paskirti Vilniaus vysk. Jurgis Daugėla Zaviša, P. Sapiega, V. Gosevskis, Lietuvos referendorius Ciprijonas Povilas Brzostovskis, Plocko vaivada Krasinskis, Graboveco seniūnas Stanislovas Sarbievskis¹². Konvokacijos metu P. Sapiega ir V. Gosevskis oficialiai susitaikė, tačiau jų abiejų priešiškus, kurio

⁵ J. Wimmer, *Przegląd operacji w wojnie polsko-szwedzkiej 1655–1660*, s. 193.

⁶ A. Tyla, *Žemaitija Lietuvos išlaisvinimo kare 1655–1661 m., Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1990, t. 1, p. 106; A. Tyla, *Kauno strateginė reikšmė ir išvadavimas XVII a. vidurio karų metu, Lietuvos istorijos metraštis 1996*, Vilnius, 1997, p. 49.

⁷ A. Tyla, *Žemaitija Lietuvos išlaisvinimo kare 1655–1661 m.*, p. 99–110.

⁸ Kėdainiai, 1658 09 07. V. Gosevskis B. Radvilai, *Archivum Głównie Akt Dawnych* (toliau – *AGAD*), AR, V, 4567/II.

⁹ A. H. Мальцев, *op. cit.*, c. 118.

¹⁰ J. A. Chrapowicki, *Diariusz. Część pierwsza: lata 1656–1664*, oprac. T. Wasilewski, Warszawa, 1978, s. 148–149.

¹¹ *Ibid.*, p. 151–155.

¹² Vilkiškis, 1658 06 20. K. Pacas B. Radvilai, *AGAD*, AR, V, 11208, p. 59.

priežastimi buvo vieno ir kito santykiai su Jonu Kazimieru, išliko¹³. Buvo nutarta siųsti išrinktus komisarus deryboms. Jonas Kazimieras pranešė carui, kad sutinka pasiųsti prie Vilniaus savo komisarus¹⁴.

Be to, Nemėžio sutartyje buvo punktas, kad artimiausiame seime carą išrinks būsimo karaliumi¹⁵. Jonas Kazimieras neskubėjo šaukti seimo ir tai svarstyti. Tačiau, vykdant sutartį ir siekiant apsisaugoti nuo naujų rusų anpuolių, 1658 m. vasarą paskubomis, kaip pareiškė Lietuvos kancleris K. Pacas, „dėl ramybės su Maskvos caru seimas liepos 10 d. sušauktas“¹⁶. Seime priimta instrukcija komisarams nenumatė Maskvai jokių teritorinių nuolaidų, o seimo sutikimas rinkti carą karaliumi buvo apipintas sunkiomis sąlygomis¹⁷. Pradžioje derybų delegatų susitikimas buvo paskirtas rugpjūčio mėnesį. Tačiau valdovo komisarai nesiskubino į derybas prie Vilniaus. Pagaliau derybos su rusais Vilniuje pradėtos 1658 m. rugsėjo 26 dieną. Tartasi dėl dviejų klausimų: dėl taikos sudarymo ir caro Aleksejaus išrinkimo karaliumi.

Kaip matyti iš itinerariumo, V. Gosevskis 1658 m. daugiausia buvo Žemaitijoje – Kėdainiuose, Raseiniuose, Veliuonoje. Motiejus Vorbekas-Lettowas, tuo metu buvęs Kėdainiuose, savo atsiminimuose rašo, kad V. Gosevskis iš Kėdainių deryboms su Maskva išvyko liepos 25 dieną¹⁸. Prie Vilniaus dėl derybų jis neskubėjo, nes ir didysis etmonas ten nesiskubino. Su kariuomene prie Žeimių V. Gosevskis atžygiavo tik rugsėjo pabaigoje. Rugsėjo 24 d. iš Žeimių jis Boguslavui Radvilai pranešė, kad gavęs nurodymą vyksta prie Vilniaus ir turi maskvėnų pažadą, kad nori su juo matytis ir taiką sudaryti. Iš ten grįšias pas kariuomenę¹⁹.

Spalio pradžioje V. Gosevskis jau buvo prie Upninkų, netoli Ukmergės. Čia jis performavo savo vedamą kariuomenę dalį jos palikdamas dešiniajame Šventosios krante, o su kita persikėlė per Šventąją ir spalio 4 d. nužygiavo link Vilniaus²⁰. Ten dalyvavęs Jonas Vladislovas Počobutas Odlanickis savo dienoraštyje užrašė: „O pats...etmonas su kariuomene išvyko prie Vilniaus pas Dolgorukį į komisiją, palikęs Upninkuose patrankas su pėstininkais, tik su raiteliais nuėjo...“²¹ Toks jį lydintis kariuomenės suformavimas nulėmė Verkių mūšio eigą.

Nėra žinomas tikslus su V. Gosevskiu žygiavusios kariuomenės dydis. Jo karininkų ir karių, patekusių į rusų nelaisvę, parodymais, kurie, be abejo, nėra tikslūs ir juos turime suprasti kaip sąlyginius, V. Gosevskis už Šventosios paliko 10 vokiečių ir dvi vengrų pėstininkų kuopas, dragūnų vėliavą, 8 patrankas, paraką ir kulkas. Prie Vilniaus jis nužygiavęs su 12 dragūnų vėliavų, 12 raitarų vėliavų, 8 husarų, 7 kazokų vėliavomis ir etmono

¹³ J. W. Poczobut Odlanicki, *Pamiętnik [1640–1684]*, opr. A. Rachuba, Warszawa, 1987, s. 154.

¹⁴ Poznanė, 1658 05 05. Jono Kazimiero raštas carui, *AGAD*, AR, II, 1355, l. 1–6.

¹⁵ A. Walewski, *Historia wyzwolenia Polski za panowania Jana Kazimierza (1655–1660)*, Kraków, 1866, s. 304–314.

¹⁶ Bogumenas, 1658 05 17. K. Paco laiškas B. Radvilai, *AGAD*, AR, V, 11208, l. 51.

¹⁷ L. Kubala, *Wojny Duńskie i pokój oliwski 1657–1660*, Lwów, 1922, s. 131–138.

¹⁸ M. Vorbek-Lettow, *Skarbnica pamięci. Pamiętnik lekarza króla Władysława IV*, oprac. E. Galos i F. Mincer, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1968, s. 281.

¹⁹ Žeimiai, 1658 09 24. V. Gosevskis B. Radvilai, *AGAD*, AR, V, 4567//II, l. 52–55.

²⁰ Upninkai, 1658 10 04. V. Gosevskis B. Radvilai rašė: „dziś iter do Wilna“, *AGAD*, AR, V, 4867//II, l. 64–66.

²¹ J. W. Poczobut Odlanicki, op. cit., s. 120.

vėliava²². Šie duomenys netikslūs, labai padidinti. M. Vorbekas-Lettowas nurodo, kad V. Gosevskis prie Vilniaus atvyko su 18 vėliavų²³. Tai arčiausiai tiesos, nes ir K. Pacas laiške B. Radvilai mini, kad V. Gosevskis prie Vilniaus vedėsi pusantrą tūkstančio raitelių²⁴.

Spalio 7 d. atvykęs V. Gosevskis stovyklą įrengė ties Verkais, netoli Vilniaus²⁵. Iš čia jis susirašinėjo su Lietuvos politiniais veikėjais, čia priėmė Žemaitijos atstovus, atvykusius prašyti, kad būtų atidėtas mokesčių išdėliojimas²⁶, stebėjo priešą, dalyvavo derybose su rusų komisarais, kurios jau buvo prasidėjusios rugsėjo 26 dieną²⁷.

Prie Vilniaus su savo kariuomenės daliniais kiek anksčiau buvo atvykęs ir komisaras P. Sapiega²⁸. Jo divizijos stovykla rugsėjo 13 d. buvo įkurta Parudaminy.

Lietuvos kariuomenės sutelkimas prie Vilniaus, kur vyko derybos, turėjo sustiprinti komisarų padėtį. Kariai lydėdavo komisarus į derybų vietą²⁹. Be to, abiejų Lietuvos etmonų su kariuomene išsidėstymas prie Vilniaus abiejuose Neries krantuose pakeitė Vilniaus pavieto gyventojų padėtį: rusų įgulos Vilniuje kareiviai nebegalėjo laisvai plėšikauti ir atiminėti iš gyventojų pašarą bei maistą. Lietuvos kariuomenė gaudė ir baudė plėšikaujančius maskvėnus, trukdė carui palaikyti ryšius su okupantų įgula Vilniuje. Lietuvos kariuomenei padėjo pavieto gyventojai, kurie taip pat gynėsi nuo rusų nuolatinių plėšikavimų³⁰. Maskvėnai skundėsi carui, kad prie Rudaminos stovyklą įrengęs P. Sapiega nepraleido į Vilnių ėjusio ir išdą bei amuniciją vežusio rusų dalinio, kad jo kariai kontroliavo visus kelius³¹.

Abiejų pusių derybos, prasidėjusios rugsėjo 26 d., tęsėsi iki spalio 19-osios. Jos vyko vangiai, nes rusai nenorėjo pasitraukti iš okupuotos LDK teritorijos ir reikalavo visos LDK pripažinimo Maskvai. Komisarai nesutiko. V. Gosevskis rašė B. Radvilai: „Mūsų Vilniaus komisija [derybos – A. T.] iki šiol labai lėtai ėjo, o atvykus JMP Vilniaus vaivada, Dievas žino kur pakryps prieš jo pradėtas šuolis“³². Spalio 11 d. V. Gosevskis susitiko su dviem Rusijos derybininkais, iš kurių patyrė, kad Maskva nenori tartis dėl

²² Vilnius, 1658 10 b. d., rusų Vilniaus vaivados Jurijaus Dolgorukio pranešimas carui, *Акты Московского государства*, изданные императорскою академиею наук (toliau – AMГ), Разрядный приказ, Московский столь, 1635–1659, Санкт-Петербург, 1894, т. 2, с. 615. Ten nurodoma, kad raitarų vėliavose kiekvienoje buvo po 100 raitelių, dragūnų – po 100–180 raitelių, husarų – po 30–50 raitelių, kazokų – po 200 raitelių, etmono vėliavoje – 160 raitelių.

²³ M. Vorbek-Lettow, op. cit., s. 282.

²⁴ Stovykla prie Torūnės. 1658 11 11. K. Pacas B. Radvilai, *AGAD*, AR, V, 11208, be paginacijos.

²⁵ AMГ, т. 2, с. 613.

²⁶ Raseiniai, 1660 02 02. Žemaitijos seimelio instrukcija atstovams į karaliaus šaukiamą konvokaciją Varšuvoje, *VUB RS*, f. 7, Nr. 14472, l. 110.

²⁷ С. М. Соловьев, *История России с древнейших времен*, Москва, 1976, т. 6, с. 44.

²⁸ J. A. Chrapovickis dienoraštyje 1658 m. rugsėjo 12 d. rašė, kad aplankė P. Sapiegą Rasnoje ir pažymėjo, kad „Tuo laiku Lietuvos kariuomenė perėjo į Lietuvą“ (J. A. Chrapowicki, op. cit., s. 172).

²⁹ A. D. Skorobohaty, *Diariusz*, Warszawa, 2000, s. 71.

³⁰ В. Н. Сторежева, Московское управление в Вильне XVII века, *Труды девятого археологического съезда в Вильне 1893*, Москва, 1895, т. 1, с. 136–137.

³¹ J. Dolgorukio raštas carui, AMГ, т. 2, с. 613.

³² Stovykla prie Verkių, 1658 10 15. V. Gosevskis B. Radvilai, *AGAD*, AR, V, 4567//II, l. 70.

pasitraukimo iš okupuotų LDK žemių, kad jie nepatenkinti komisarų vėlavimu į derybas³³. Galų gale Rusijos delegacija spalio 19 d. nutraukė derybas nepasiekusi jokių rezultatų. Nikitos Ivanovičiaus Odojevskio vadovaujama rusų delegacija apleido derybų vietą ir išvyko į Maskvą dėl naujų įgaliojimų³⁴.

MŪŠIS

Dalyvaudamas derybose su caro pasiuntiniais V. Gosevskis jautė esamą įtampą ir žinojo apie galimą užpuolimą. B. Radvilai jis rašė: „Mane taip pat Maskvos komisarai per poną Losovskį vakar perspėjo, kad mane Dolgorukis sutriuškins, jeigu nepasitrauksiu jiems iš kelio. Dėl to neabejoju ir kiek jėgos leis laikysiuos, nes tokioje vietoje stovime, kur Maskvai užstojame kelią ir dėl plėšikavimo [sacowania], ir dėl jų susijungimo, jeigu mes priešiška atkirstume (...)“³⁵

Deryboms nutrūkus, spalio 20 d. rusai paėmė vieną V. Gosevskio pulko karių, kuris kankinamas pasakė, kad V. Gosevskis ir P. Sapiega ruošiasi pulti rusus. Vargu ar tai buvo tiesa, nes tuo metu nebuvo ruošiamasi Vilniaus išlaisvinimo operacijai. Lietuvos kancleris K. Pacas rašė, kad V. Gosevskis „su pusantrą tūkstančių raitelių ne kautis, bet kaip komisarai [deryboms] prie Vilniaus atvyko“³⁶. Spalio 21 d. rusų vaivada J. Dolgorukis pasiuntė iš Vilniaus į Verkius Volinskio Juškos, vaivados Michailo Volinskio ir vaivados bei stalininko Osipo Sukino vadovaujamus dalinius. Yra išlikęs tik J. V. Počobuto Odlanickio, M. Vorbek-Lettow ir prieš, taip pat S. Solovjovo pateiktas smulkesnis mūšio aprašymas. M. Vorbekas-Lettowas aprašė pasiremdamas savo sūnaus, Lietuvos kariuomenės lauko sargybininko Kristupo, korespondencija.

Nors V. Gosevskis buvo perspėtas apie užpuolimo galimybę, tačiau J. Dolgorukio pasiųstas rusų raitelių ir pėstininkų dalinys persikėlė per Nerį, nepastebėtas grioviais prisiartinęs prie Lietuvos kariuomenės stovyklos ir ją apsupo užkirsdamas kelią atsitraukimui. Užvirė kautynės. M. Vorbekas-Lettowas apie jas rašė: mūšiškiei gynėsi gerai, kiekviena vėliava atremė po tris atakas, ir jei ne rusų pėstininkų ugnis iš griovių, būtų išstūmę raitelius iš stovyklos. Tik nebegalėdami priešintis, pradėjo padrikai trauktis. Kadangi V. Gosevskis pėstininkus paliko Upninkuose, nebuvo kam atremti rusų pėstininkų ugnies³⁷. Mūšio aplinkybes kiek patikslina S. Solovjovas: „Gosevskis, sužinojęs apie Maskvos artėjimą, pasiskubino sulaukyti užpuolimą, ir pradžioje raiteliams sekėsi, maskvėnų rikiuotė sutriko ir ėmė bėgti; bet tuo metu J. Dolgorukis įtraukė į kautynes du pėstininkų šaulių pulkus, Lietuva neišlaikė ir pasitraukė, palikdama nugalėtojų rankose savo etmoną“³⁸.

Nuostolių patyrė abi pusės. Dalis Lietuvos karių žuvo stovykloje, kiti – traukdamiesi. Pagal rusų šaltinius, kautynės tęsėsi Lietuvos kariuomenei traukiantis kelyje 15 varstų. Lietuvos kancleris nurodo, kad V. Gosevskio dalinys neteko „200 ir keliasdešimt“³⁹. J. V. Počobutas Odlanickis rašo, kad į nelaisvę pateko apie 100, tiek pat žuvo stovykloje ir

³³ Ibid.

³⁴ В. Н. Сторежева, Московское управление в Вильне XVII века, с. 137.

³⁵ Stovykla prie Verkių, 1658 10 15. V. Gosevskis B. Radvilai, *AGAD*, AR, V, 4567//II, l. 70.

³⁶ Stovykla prie Torūnės, 1658 11 11. K. Pacas B. Radvilai, *AGAD*, AR, V, 11208, l. 71.

³⁷ M. Vorbek-Lettow, op. cit., s. 281–283.

³⁸ С. М. Соловьев, op. cit., с. 45.

³⁹ Stovykla prie Torūnės, 1658 11 11. K. Pacas B. Radvilai, *AGAD*, AR, V, 11208, l. 71.

traukdamiesi⁴⁰. J. Dolgorukis carui pranešė, kad į nelaisvę pateko 60 kazokų, dragūnų, husarų⁴¹. M. Vorbekas-Lettowas rašo, kad stovykloje mūsiškių krito 50. Rusai konkrečių duomenų apie savo nuostolius nenurodo. Netikėtumas bei nevienoda Lietuvos ir Rusijos dalinių struktūra nulėmė mūšio baigtį.

Į nelaisvę pateko Lietuvos lauko etmonas, didysis išdininkas V. Gosevskis, jo raštininkas, Upytės pavieto bajoras Samuelis Venslavskis, pulk. Steponas Nieviarovskis, pulk. Mikalojus Schulte (Šultinas), Kauno stalininkas ir etmono šarvuotosios vėliavos poručnikas Jonas Aleksandras Ihnatovičius, poručnikas Aleksandras Mierzynskis, Oršos pavieto bajoras, husarų poručnikas Mikalojus Sologubas, Minsko kardininkas Kristupas Poniatovskis, Smolensko stalininkas Jonas Ostrovskis, Minsko pavieto bajoras Andrejus Kosakovskis, Lydos pavieto bajorai Aleksandras Smirdanas ir Aleksandras Šaškevičius, artilerijos kapitonas italas Frediani, Polocko vaivadijos bajorai Samuelis Doroškovskis, Jonas Kocėnovskis, Jonas Riepinskis, Jonas Nerbud(?), Minsko pavieto bajoras Aleksandras Gnoinskis, Ašmenos pavieto bajoras Justinas Vertinskis, Ukmergės pavieto bajoras Jonas Belkovskis ir eiliniai kareiviai⁴². Į nelaisvę pateko ir du gydytojai (cirulnikai). Krito etmono šarvuotos vėliavos poručnikas Rudomina, kazokų vėliavos poručnikas, vienas kitą gelbėdami broliai rotmistrai Fromholdas ir Vilhelmas Švarchochai (Schwarchoffai).

Verkių mūšyje Lietuva pirmąsyk šio karo metu neteko vieno iš etmonų. Mūsų sąjungininkei Lenkijai šiuo požiūriu labiau nesisekė: 1648 m. Korsūnės mūšyje ji neteko abiejų į nelaisvę patekusių etmonų, Batocho mūšyje 1652 m. žuvo lauko etmonas.

V. Gosevskis mūšio metu elgėsi kaip vadas: rizikuodamas gyvybe trečią žirgą pakeitęs drąsiai priešinosi ir sužeistas pateko į nelaisvę. Atvežę lauko etmoną į Vilnių maskvėnai pristatė jį gydytojui (cirulnikui), kuris V. Gosevskio pasakojimą perdavė jo žmonai Magdalenai⁴³.

Rusai pagrobė visą Lietuvos kariuomenės stovyklos inventorių, etmono regalijas – jo palapines, etmono vėliavas, bunčuką, litaurus, taip pat dragūnų, raitarų ir kazokų kuopų vėliavas. Visko neteko ir Ukmergės vaivada Vladislovas Kierdėjus⁴⁴. Tas prarastas turtas turbūt tebėra Maskvos saugyklose. Jas atgavus praturtėtų Lietuvos muziejus.

V. Gosevskio kariuomenės daliniai po Verkių mūšio susirinko prie Kėdainių, o 1659 m. susijungė su Kurše buvusia kariuomene ir savo vadu pripažinę Samuelį Komorovskį, nužygiavo prie Čedasų, kur vėl kovėsi su ten įsitvirtinusiomis rusais⁴⁵, gynė Žemaitiją nuo švedų antpuolių.

MŪŠIO ATGARSIAI

Šis mūšis buvo ženklas, kad Rusija nutraukia Nemėžio paliaubų sutartį. Valdovo paskirto komisaro deryboms su Maskva ginkluotas užpuolimas ir paėmimas į nelaisvę buvo kartu

⁴⁰ J. W. Poczobut Odlanicki, op. cit., s. 122. J. A. Chrapovickis, pasiremdamas 1658 11 01 iš Rudaminos stovyklos rašytu laišku, kuriame buvo aprašytas Verkių mūšis, pažymėjo: „Ten daug mūsiškių paimta gyvų, ir patį poną išdininką“ (J. A. Chrapowicki, op. cit., 176).

⁴¹ *AMF*, t. 2, c. 616.

⁴² J. Dolgorukio pranešimas carui, *AMF*, t. 2, c. 614.

⁴³ Torūnė, 1658 11 11. K. Pacas B. Radvilai, *AGAD*, AR, V, 11208, l. 71.

⁴⁴ Varšuva, 1659 06 30. Jono Kazimiero privilegija V. Kierdėjui, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, *LM*, kn. 134, l. 40–40v.

⁴⁵ J. W. Poczobut Odlanicki, op. cit., s. 126.

ir nesiskaitymas su valdovu, kaip valstybės siuzerenu. Jonas Kazimieras lapkričio 18 d. laiške carui Aleksejui visą atsakomybę dėl nutrauktų Nemėžio paliaubų ir derybų dėl užpultos Lietuvos kariuomenės pripažino Rusijai⁴⁶. Išdėstęs ir daugiau priekaištų Rusijai, Jonas Kazimieras neatsisakė toliau tęsti derybų ir pranešė, kad pasiųs komisarus „užbaigti gerą darbą“⁴⁷.

Žinia apie Verkių mūšį pasiekė visą LDK, senatorius, pavietų gyventojus, pareigūnus, Lietuvos kariuomenę, valdovą. Jis minimas to meto dienoraščiuose⁴⁸. Lietuvos didžiojo iždininko ir lauko etmono, dalies kariuomenės netekimas reikalavo svarbių valstybės ir kariuomenės vadovybės organizacinių pertvarkymų. Apie padėties rimtumą aiškiai išdėstė tuo metu toli nuo Lietuvos, Torūnėje, buvęs kancleris K. Pacas. Laiške B. Radvilai jis rašė, kad Verkių kautynės „ne tiek kariuomenei padarė didelių nuostolių, nes ji, praradusi du šimtus ir keliasdešimt žmonių, nors ir puikių vyrų, lengvai bus atkurta, bet mums didžiausią išgaštį sukėlė į maskvėnų rankas patekęs...antrasis veiklus kariuomenės vadas...“⁴⁹ K. Pacas, kuris, kaip ir valdovas, buvo priešiškas P. Sapiegai ir jo įtakai LDK, kaltino P. Sapiegą už tai, kad nekreipdamas dėmesio į valdovo nurodymus, nesuteikė V. Gosevskiiui paramos ir taip jį pražudė. R. Sapiega pasipiktinęs tą kaltinimą atmetė, tačiau istoriografijoje šis kaltinimas neginčijamas.

Jonas Kazimieras, įvertindamas rimtą Lietuvos padėtį, B. Radvilai rašė, kad teko atsisakyti atsiimti Malborką ir Elblongą, nes dabar iškilo didesnis pavojus prie Kuršo ir Žemaitijos sienos dėl tos nelaimės, kurią LDK iždininkas ir etmonas patyrė nuo Maskvos, ir ragino Radvilą eiti su kariuomene į tą kraštą, žadėjo pasiųsti į Žemaitiją du pulkus Lenkijos kariuomenės⁵⁰.

Tuojuo po mūšio V. Gosevskio divizijos karininkai Adomas Motiejus Sakavičius,

⁴⁶ Z. Wójcik, *Traktat Andruszowski 1667 roku i jego geneza*, Warszawa, 1659, s. 34–35.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 35.

⁴⁸ J. A. Chrapowicki, op. cit., s. 175: „10 31 Atėjo žinia apie j.m. pono Lietuvos iždininko kariuomenės sumušimą prie Verkių“; „11 01 Atėjo naujai [žinia] su spalio 23 data iš stovyklos prie Rudaminos ties Vilniumi, kad j.m. pono LDK iždininko kariuomenę prie Verkių maskoliai, [vadovaujami] Volynskio ir Sukino, kuriuos Dolgorukis su dalimi kariuomenės spalio 21 d. pasiuntė, sumušė. Ten taip pat daug mūsiškių paimta, ir pats ponas iždininkas“ (p. 176). J. W. Poczobut Odlanicki, op. cit., s. 121–122: „Spalio mėnesį gavome žinią, kad mūsų kariuomenė prie Verkių šio mėnesio 8 [klaida, turi būti 21 – A. T.] sumušta.“ Toliau jis išvardijo patekusius į nelaisvę, kai kuriuos žuvusiuosius; M. Vorbek-Lettowa, op. cit., p. 281–282: „Skaudi ir labai liūdna atėjo 1658 m. lapkričio 7 d. žinia iš pono kariuomenės sargybininko, mano sūnaus, kad j.m. Vincentą Korviną Gosevskį su daugeliu karių prie Verkų Maskva į nelaisvę paėmė“; A. D. Skorobohaty, op. cit., s. 71: „11 22 [klaidingai nurodyta data, matyt, tada sužinojo] J. m. pono Gosevskio, LDK didžiojo iždininko, lauko etmono, diviziją Dolgorukis su maskvėnų kariuomene, grįždamas iš komisijos [derybų], kuri nutrūko, sumušė prie Verkių ir jį paėmė į nelaisvę“; M. Jemiołowski rašo, kad caras per Chovanskį ir Dolgorukį Lietuvos lauko etmoną V. Gosevskį „netikėtai užpuolęs liepė į nelaisvę paimti ir žadėjo galutinai Lietuvą ir Lenkiją sunaikinti“ (M. Jemiołowski, *Pamiętnik dzieje Polski zawierający (1648–1679)*, Warszawa, 2000, s. 274–275).

⁴⁹ Torūnė, 1658 11 11. K. Pacas B. Radvilai, *AGAD*, AR, V, 11208, l. 71.

⁵⁰ Stovykla prie Torūnės, 1658 11 05. Jonas Kazimieras B. Radvilai, *AGAD*, AR, II, t. 10, Nr. 1370, l. 1.

Motiejus Gosevskis ir Kazimieras Chwalibogas Žeromskis kreipėsi į Ukmergės, Upytės pavietų ir Žemaitijos Kunigaikštystės bajorus, kuriame, pranešdami apie juos sukrėtusią brolių žūtį už Tėvynę, priminė realų maskvėnų pavojų nuo Šventosios upės pusės ir švedų nuo Kuršo ir kvietė prisidėti atkurti nukentėjusias vėliavas⁵¹.

Netekus V. Gosevskio laikinai liko neužimtos labai svarbios Lietuvos didžiojo išdininko ir lauko etmono pareigybės. P. Sapiega V. Gosevskio divizijos vadu laikinai paskyrė Lietuvos stovyklininką Samuelį Komorovskį. Pavietų vėliavų, buvusių prie lauko etmono, vadu paskyrė Žemaitijos generalinį seniūną Jurgį Karolį Hlebavičių. Jonas Kazimieras tai patvirtino⁵², tačiau jis nepritarė jų pavaldumui didžiajam etmonui, nes nenorėjo stiprinti jam nepritariančio P. Sapiegos įtakos. Lietuvos didžiojo išdininko pareigos buvo pavestos kancleriui K. Pacui.

Verkių mūši ir V. Gosevskio patekimą į nelaisvę aptarinėjo bei vertino pavietų bajorija seimeliuose ir seimelių dokumentuose. Žemaičių seimelis Raseiniuose 1659 m. vasario 24 d. instrukcijoje atstovus į seimą įpareigojo, kad jie drauge kreiptųsi į valdovą rūpintis „drąsų vadą, kuris kruvinais mūšyje garbingai kovėsi, bet į priešą rankas... pateko“, išlaisvinti, o patys atstovai padarys viską, kad tas, kurio netekome, „galėtų sugrįžti prie tėviškės slenksčio“⁵³. Naugarduko seimelio instrukcijoje nelaimė Verkiuose – kariuomenės sumušimas ir „rūpestingo bei narsaus vado“ netekimas – pripažįstama dideliu nuostoliu: Tėvynės nesėkmė, kada nusipelnę piliečiai žūsta, todėl siūloma kuo greičiau etmoną išvaduoti⁵⁴. Naujamiestyje susirinkęs Livonijos seimelis instrukcijoje atstovus į seimą įpareigojo išsiaiškinti, dėl kokių priežasčių valdovo komisarai sutartu laiku neatvyko į Vilnių tartis su rusais ir kodėl, kai J. Dolgorukis Ukmergės, Upytės, Kauno pavietuose užpuolęs nuostolių pridarė, suvažiavę komisarai nieko nenuveikė, pats Lietuvos išdininkas V. Gosevskis į priešą rankas pateko. Instrukcijoje siūloma atsilyginti asmeniškai tiems, kurių kariai žuvo Verkių mūšyje... Seimelis taip pat reikalavo V. Gosevskio išlaisvinimo⁵⁵ ir šis reikalavimas tęsėsi iki jo išvadavimo. 1661 m. Žemaitijos seimelis savo atstovus seime įpareigojo kreiptis į karalių ir į visus luomus dėl jo išlaisvinimo, o jo žmonai atiduoti 200 tūkst. auksinų, kuriuos V. Gosevskui skirti buvo numatęs 1658 m. seimas⁵⁶. Vėliau žemaičiai savo atstovus į seimą įgaliojo padėkoti valdovui už V. Gosevskio žudikų nubaudimą⁵⁷.

⁵¹ Kėdainiai, 1658 11 7. A. M. Sakavičiaus ir kt. karininkų kreipimasis į Ukmergės, Upytės pavietų ir Žemaitijos Kunigaikštystės bajorus, *Ukrainos nacionalinė biblioteka* [toliau – UNB], I-5983.

⁵² Stovykla prie Torūnės, 1658 12 30. Jono Kazimiero universalas Žemaitijos Kunigaikštystės, Breslaujos, Kauno, Ukmergės ir Upytės pavietų senatoriams, pareigūnams, bajorams, *VUB*, f. 7, Nr. 14468, l. 120.

⁵³ Raseiniai, 1658 02 24. Žemaitijos seimelio instrukcija atstovams į seimą, *VUB RS*, f. 7, Nr. 14468, l. 161–162.

⁵⁴ Naugardukas, 1658 02 24. Naugarduko seimelio instrukcija atstovams seimą, *AGAD*, AR, II, 1379/II, l. 2.

⁵⁵ Naujamiestis, 1659 02 26. Livonijos seimelio instrukcija atstovams į seimą, *UNB*, I-5983, l. 211.

⁵⁶ Raseiniai, 1661 03 28. Žemaitijos seimelio instrukcija atstovams į seimą, *VUB RS*, f. 7, Nr. 14473, l. 171–171v.

⁵⁷ Raseiniai, 1665 02 19. Žemaitijos seimelio instrukcija atstovams į seimą, *VUB RS*, f. 7, Nr. 14476, l. 129.

IŠVADOS

1658 m. spalio 21 d. Verkių mūšis tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės samdomos kariuomenės, palydėjusios valdovo komisarą deryboms su Rusija – Lietuvos lauko etmoną, Lietuvos didįjį izdininką Vincentą Gosevskį, ir rusų okupacinės kariuomenės, sutelktos okupuotame Vilniuje, nutraukė ir Nemėžio paliaubas, ir vykusias derybas su Maskva. Mūšis paveikė Lietuvos kariuomenės pajėgumą, jos ir izdo vadovybės pasikeitimą, derybų su Maskva eigą. Šiame mūšyje Lietuva vienintelį kartą per 1648–1667 m. karą neteko vieno iš kariuomenės vadų – į nelaisvę pateko V. Gosevskis. Prieš tai jis tiesiogiai vadovavo iš Švedijos išvaduojoje Lietuvoje dislokuotai kariuomenei, vadinamajai Lietuvos kariuomenės kairiojo sparno divizijai. Valdovo nurodymu V. Gosevskis iš Žemaitijos ir šiaurinių Lietuvos pavičių į Verkius prie Vilniaus atvyko kaip komisaras vesti derybas su Rusija.

Verkių mūšyje Lietuvos kariuomenė, turėjusi apie 1500 karių, neteko jų apie 200, be to, prarado visą stovyklos inventorių, lauko etmono regalijas. Dalinys buvo išsklaidytas. Tai buvo nemaži nuostoliai. Vėliau reikėjo atkurti nukentėjusias dragūnų, raitarų ir kazokų vėliavas. Tačiau visuomenę labiausiai sukrėtė V. Gosevskio patekimas į nelaisvę ir ji nuolatos ragino valdovą greičiau jį išvaduoti. Apie okupacinės kariuomenės patirtus nuostolius tikslų žinių nėra.

Mūšio eigą nulėmė rusų klatingas, nelauktas derybų komisaro V. Gosevskio stovyklos užpuolimas. Be to, neigiamai atsiliepė V. Gosevskio karinės palydos sudėtis vien iš raitelių vėliavų, neįtraukiant į ją pėstininkų, kurie mūšio metu buvo labai reikalingi rusų pėstininkų ugniai atremti.

Gauta 2006 10 01
Parengta 2006 10 15

Priedas. Vincento Gosevsko itinerariumas 1656–1662 m.

Data	Vieta	Šaltinis
1656 01 23	Kėdainiai	<i>AGAD</i> , AR, V, 4567/I, l. 25.
1656 09 01	Liublinas	AR, V, 4567/I, l. 31.
1656 09 13	Kėdainiai	AR, V, 4567/I, l. 10–11.
1656 10 22	Prie Seinų	AR, V, 4567/I, l. 33.
1656 10 30	Veliuona	AR, V, 4567/I, l. 13.
1656 11 24	Veliuona	AR, V, 4567/I, l. 15.
1656 12 16.	Kėdainiai	<i>UNB</i> , I-5953, l. 35.
1656 12 20	Kėdainiai	AR, V, 4567/I, l. 35–37.
1657 01 06	Kėdainiai	AR, V, 4567/I, l. 39.
1657 01 19	Kėdainiai	AR, V, 4567/I, l. 41–43.
1657 02 20	Šeduva	AR, V, 4567/I, l. 45–51.
1657 03 17	Radviliškis	AR, V, 4567/I, l. 52.
1657 04 04	Varšuva?	AR, V, 4567/I, l. 54–59.
1657 04 17	Kėdainiai	AR, V, 4567/I, l. 60–61.
1657 04 29	Kėdainiai	AR, V, 4567/I, l. 63–65.

Lentelės tęsinys

1657 05 04	Kėdainiai	AR, V, 4567/I, l. 66–71.
1657 06 10	Kėdainiai	AR, V, 4567/I, l. 73–74.
1657 06 12	Kėdainiai	AR, V, 4567/I, l. 76–78.
1657 06 17	Panemunė	AR, V, 4567/I, l. 80–81.
1657 06 20	Tauragė	AR, V, 4567/I, l. 83–84.
1657 08 08	Prie Slavikų	AR, V, 4567/I, l. 86.
1657 08 21	Virbalis	AR, V, 4567/I, l. 88–89.
1657 10 03	Vilkaviškis	AR, V, 4567/I, l. 91–92.
1657 10 18	Stovykla prie Rygos	AR, V, 4567/I, l. 94.
1657 11 18	Stovykla prie Rygos	AR, V, 4567/I, l. 95.
1658 01 15	Stovykla prie Piarnu	AR, V, 4567/II, l. 1.
1658 02 08	Kircholmas	AR, V, 4567/II, l. 4.
1658 02 10	Kircholmas	AR, V, 4567/II, l. 6.
1658 02 18	Panemunė	AR, V, 4567/II, l. 8.
1658 02 28–03 08	Varšuva, konvokacijoje	J. A. Chrapowicki, <i>Diariusz</i> , I, s. 153–155.
1658 04 10–16	Breste, Karo komisijoje	Ten pat, s. 157–158.
1658 04 28	Krinkai	Ten pat, s. 159.
1658 04 22	Volčinas	AR, V, 4567/II, l. 12.
1658 04 29	Karalkrėslis	Ten pat, l. 13–17.
1658 05 05	Kėdainiai	Ten pat, l. 19.
1658 05 10–14	Kėdainiai	J. A. Chrapowicki, <i>Diariusz</i> , s. 160–161.
1658 05 15	Veluona	<i>ABK*</i> , XXXIV, p. 124.
1658 06 04	Kėdainiai	AR, V, 4567/1, l. 21–23.
1658 06 23	Raseiniai	Ten pat, l. 25.
1658 07 04	Kėdainiai	Ten pat, l. 27.
1658 07 13	Kėdainiai	Ten pat, l. 29–30.
1658 07 18	Kėdainiai	Ten pat, l. 32–37.
1658 07 21	Kėdainiai	Ten pat, l. 40–43.
1658 07 25	Išžygiavo iš Kėdainių	M. Vorbek-Lettow, <i>Skarbnica</i> , s. 282.
1658 08 16	Stovykla prie Saločių	AR, V, 4567/1, l. 44.
1658 09 07	Stovykla prie Kėdainių	Ten pat, l. 46.
1658 09 15	Valmera	Ten pat, l. 48.
1658 09 24	Stovykla prie Žeimių	Ten pat, l. 52–55.
1658 09 25	Stovykla prie Žeimių	Ten pat, l. 56–63.
1658 10 04	Prie Upninkų	Ten pat, l. 64–66.
1658 10 11	Stovykla prie Verkių	Ten pat, l. 68.
1658 10 15	Stovykla prie Verkių	Ten pat, l. 70–71.
1658 10 19	Stovykla prie Verkių	Ten pat, l. 73–74.
1658 10 20	Stovykla prie Verkių	Ten pat, l. 76.
1658 X 21	Patenka į nelaisvę	
1658 11 18	Virbalis	Ten pat, l. 81–82.
1658 11 19	Vilkija	Ten pat, l. 84.
1659 02 20	Maskva, nelaisvėje	Ten pat, l. 86–87.

Lentelės tęsinys

1661 II	V. Gosevskis išėjo į laisvę	A. D. Skorobohaty, op. cit., s. 92
1662 05 13	Kobrinas	AR, V, 4567/I, l. 88.
1662 05 24	Kobrinas	Ten pat, l. 90.
1662 06 05	Varšuva	Ten pat, l. 92.
1662 07 12	Varšuva, susitaikė su P. Sapiega ir perleido vadovybę armijai	A. Rachuba, <i>Konfederacja Kmicicowska</i> ^{**} , s. 221.
+1662 11 29	Astryna	Nužudytas
1665 01 05	Nukirsdinti Kotovskis ir Nieviarovskis už V. Gosevskio nužudymą	B. Radziwiłł, <i>Autobiografia</i> , Warszawa, 1979, s. 153.

* Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов, Вильна, 1909, т. XXXIV.

** A. Rachuba, *Konfederacja Kmicicowska i Związek braterski wojska litewskiego w latach 1660–1663*, Warszawa, 1989.

Antanas Tyla

THE BATTLE OF VERKIAI: OCTOBER 21, 1658

Summary

In the period of September 26 to October 19, 1658, peace negotiations were taking place between representatives of the Grand Duchy of Lithuania and Russia. By then Russian troops had already been occupying the capital city of Lithuania, Vilnius, for three years. The Lithuanian side was represented by commissioners acting on behalf of the king: Paul Sapieha, Vilnius Palatine and the Grand Hetman of Lithuania, Vincent Gosiewski, Lithuanian field hetman and the Chief Treasurer of Lithuania. Both Lithuanian hetmans came to negotiations escorted by their troops. The military camp of V. Gosiewski was set up not far from Vilnius, in the Verkiai manor. P. Sapieha was stationing at the opposite side south of Vilnius, nearby Rudamina village. The Russian occupational forces headed by Yurii Dolgorukii garrisoned the city and castles of Vilnius. Having broken the negotiations, on 21 October 1658, the Russians unexpectedly attacked the camp of Gosiewski. The forces under the command of Gosiewski included 1500 cavalry. Gosiewski himself was taken prisoner in the course of the battle. Some 200 officers and soldiers were killed or taken prisoner either in action or on their retreat from the camp. The failure of the Lithuanian part must be explained by the sudden attack by the Russian troops as well as to the fact that Gosiewski's forces were made up only of cavalry who were unable to beat off the attacks of the Russian foot soldiers. The loss of manpower was a considerable failure, but the most acute misfortune was the captivity of V. Gosiewski who was an experienced soldier and able man of government. He was taken to Moscow. His once held civil authority now was temporarily vested in Christopher Pacas, Chancellor of the Grand Duchy of Lithuania. Samuel Komorowski and the Žemaitijan captain George Glebavičius took over his military responsibilities. Very soon V. Gosiewski's captivity became a political problem and his regaining of freedom became a matter of discussions and demands advanced by the dietines, the Sejm, and the King. By attacking in this way, Russia broke the armistice which was still valid from 1656 and, of course, peace negotiations themselves.